

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԼՍՍՀ

ՀԱՅՈՐՈՒՆԵՐԸ

ԵՐԿՐՈՐԳ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԳ ԵԱՐՔԵՐՈՒ

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿՐԵԺ
ՀՈՂԻՆ ՋԱՅՆԸ
ԲՆԱԳՐՈՒՄԻՆ ՔԱՓՈՐԸ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ
ԱՂԲԻՐ ԱԵՐՈՐ
ՍՐԻՍԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ
ՈՎԿԱՍ

ՀՐԱՏԱՐԱԳՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅ ՕՆԼԱԳՈՒԹՎԱՆ ԴԱՆԱԳՈՒԹՅԱՆ
1999 Ն. Պոլիս

891.99

Ա-47

~~Handwritten text~~
unforn

891.99

U-47

12 MAR 2011

ԱՏՈՄ ԷՆԵՐԶԱՆԵԱՆ

Սխմել:

ՀԱՅՈՐԴԻՆԵՐԸ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ՇԱՐՔԵՐՈՒ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1908

13904

13904

30 JUL 2013

59983

ԴԱՐԵՐՈՒ ՎՐԷԺ

7356-73

Ա.

ՅՈՅԱԵՐՈՒ երկաթէ սանդուխին կատարներէն է որ
աւետիսս կ'արձակեմ,
Մոխիրներու, դիակներու և վշտերու հովիտներէն է
որ հասայ ի քեզ,
Եւ, աւա՛ղ, քղամիդիս թեղանիքներէն իմ շքեղ
ցեղիս արիւնը ահաւասի՛կ դեռ կը թորայ...
Բայց քայլերս անխոնջ են և կամքս գերազօր և
ձայնս դաժանօրէն ամենի...
Գլուխս սուգերէն և վրէժէն և ճակատագրէն թէև
ալեհեր,
Բայց, տե՛ս, աչքերս դիւցադնիմը աչքերուն չափ
կարմիր և կերպարանքս է սոսկատեսիլ:
Իմաստութեանս և ցասումիս արեգակլին տակ իմ
հուժկու իրանս անկիւնաքար,

Այլևս չուզեր այդ սնոտի փառքը յաւերժօրէն իր
վրայ կրել:

Եւ պաղատանքի, աղօթքի, լաց ու կոծի և ողբի
այն մատեաններուն մէջ,

Որ դար առ դար իմ սերունդներս իրենց արիւնը և
տառապանքն են լացեր,

Մէկ կողմ նետեցի ես դանոնք, պարտութենէ սար-
կացում և աղաչանքէ արցունք չերթալու հա-
մար...

Եւ մտածումովս և զայրոյթովս ձեր ցաւերուն ամե-
նախոր արմատները չափեցի:

Տեսա՛յ որ ձեր փրկութիւն մուրացողի բոսիկ ոտ-
քերն աւերակներու մոխիրներէն այրեցան...

Տեսա՛յ որ դուք արցունքին մէջ երջանիկ էիք և
կենսաբեր կռիւին դէմ ահաբեկ...

Տեսա՛յ որ արդարութիւնը ստեղծել պէտք էր և
աղատութիւնը մոլեգնաբար յափշտակել:

Եւ այսօր, ահաւասի՛կ, իմ անկշռելի բարկութիւնս
իր բոլոր հուրերը վառեց...

«Ահա՛ քեզ ալ կը դիմեմ, եկո՛ւ և ճամբուս վրայ
ոտքի՝ երգէ՛ որ արձակե՛մ,

Ճամբուս վրայ ուղղվեցէ՛ որ քինայողորէն և առ-
յաւէտ արձակե՛մ
Իմ հաւատքի զաւկըներուս վայրենալանջ երիվար-
ները փոթորկապար...
Ըսէ՛, որ դադարիս փարոսները հրդեհեմ չորս
ծագերուն դիմաց,
Ըսէ՛, որ թաւալե՛մ ապառաժներուս կոյտերը անի-
րաւութեան կուրծքերուն,
Եւ ոտքի հանեմ հողիս հրեղէն և ըմբոստ մարտիկ-
ներուն հետ,
Քինախնդրութեան և սարսափի բանալիներուս արշա-
ւանքն ալ ահեղաշար...
Ըսէ՛, որ չեփորներս հինաւուրց հերոսներու հազա-
գովը չեփորել տամ...
Ըսէ՛, որ երկաթներս կռանեմ և պողպատներս չո-
ղացնեմ,
Ըսէ՛, որ ես ալ իմ արիւնախում նոյնքա չքեղորէն
թամբեմ,
Ըսէ՛, որ անոր սմբակները ձորերէն վեր՝ լեռնէ ի
լեռ միայն կայծեն...
Երգէ՛, ահա, բոլորին արիւնը արեւ է դարձեր և
կամքերն ու դաստակներն է պղնձուեր.

Երգէ՛, Եղբայրութիւնը տօնուեցաւ և շունչերն ու հո-
գիները նոյն դարերու վրէժովը պսակուեցան...
Ահա՛ թափուող արցունքները յե՛տ դարձան և կուրծ-
քերու կոծումը դադրեցաւ,
Ահա՛ բոլորը մէ՛կ, բոլորը մէ՛կ, իմ Գերիշխանի թե-
ւերուս տակ յառաջացան...
Արբեցո՛ւր զանոնք դեռ, եթէ կրնաս, և արժանա-
բար դիւցադներդէ՛ զիս ո՛վ քնարաւոր,
Ես գիտեմ որ քու տաւիլդ Հայրենիքին ծարաւն
ունի ինչպէս վրէժն այնքան դարերու...
Ուրեմն լարերդ զենիթին շանթերէն յափշտակէ,
տրձակ առ տրձակ,
Բարձրացո՛ւր ձեռքերդ և զանոնք գիշերուան կա-
պոյտներու կամարին կարկառէ՛,
Եւ փառազարդէ գլուխս առաւօտեան աստղերու
բոյլով մը լուսածոր,
Խնկարկէ՛ զիս և անմաշութեան տաճարներուն քն
փառակերտը կառուցո՛ւր,
Ծնրադէ՛ և պաշտէ՛ զի՛ս՝ եւ երբ ժամը հասնի ող-
ջակիղուէ՛ ինծի համար,
Եւ փշրէ՛ քու հողեղէնի ճակատդ իմ կոթողիս մար-
մարներուն դիմաց,

Որովհետև . ես ե'մ, ես ե'մ, ե'ս ե'մ, իմ անունս է
Պայքար և լախճանս Յաղթանակ» :

1902 ժրնել

ՀՈՂԻՆ ՁԱՅՆԸ

ԱՆՋՈՒԳԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏԱՓՈՐԻ
ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ ՀԱՄԱՐ

Բ.

ԸՍԷՔ, ի՜նչ է այն դարձուրանքը, ո՛վ սուգերու և
ատելութեան ընկերներ,

Որ նորէն տառապանքի, յոյսի և քանդումի քա-
ղաքներուն վրայ,

Այս իրիկուն, ինծի կ'ըսեն, թէ բոցավառուող սու-
րերու հետ պիտի իյնայ,

Ի՜նչ է այն դարձուրանքը, ո՛վ սուգերու և ատելու-
թեան ընկերներ:

Ու խօսող ձայնը յաւիտենական մաքառումներու Հո-
ղին ձայնն էր,

Որ իր աւերակէ բերանները դէպի վեր՝ հորիզոննե-
րուն,

Մահադանգերու երկաթեղէն մրրկումի մը հանգոյն՝
վրէժով ու ցասումով առլցուած, գերագոյն մար-
տահրաւէրը կ'աղաղակէր....

Ու ահաւասիկ ձեզի մահաբոյր արձագանքն իր փր-
կարար խօսքերուն.

— Ո՛վ քաղաքներէս և երկիրքէս հալածուած թա-
փառական զաւկըներ,

Մտիկ ըրէ՛ք, այս իրիկուն, ձեր հինաւուրց և ար-
գաւանդ և այրի հողին՝

Ատելութիւնով, հեծկտանքով և հոգեւլարքով յղի,
Սա քինայոյդ ու արիւնոտ ու յուսահատ հրաւէրը
պաղատադին...

Եւ եթէ կ'ուզէք որ ձեր վաղնջական ազգը դեռ
տեէ,

Եթէ կ'ուզէք որ երկիրը անգամ մըն ալ ինքն իր
մէջը չի քանդուի,

Եթէ կ'ուզէք որ ազատութեան հերոսները իմ կողմ-
էս նորէն ծնին,

Եթէ կ'ուզէք որ արհաւիրաց գետերս դիակներով
բեռցուած չի թաւալին...

- Եթէ կ'ուզէք որ աստղերս բացուին և բլուրներս
ծաղկանան...
- Եթէ կ'ուզէք որ աղբիւրներս երազներու պէս ճա-
ռագայթեն...
- Եթէ կ'ուզէք որ բարեբեր դաշտերս նորէն իրենց
ցորեանները ծովացնեն...
- Եթէ կ'ուզէք որ մայրութեան կաթովս ձեր այգիներս
ըլ ոռոգեմ,
- Եթէ կ'ուզէք որ արշալոյսներս մերկանան և արեւ-
գակներս ծաղկին...
- Եթէ կ'ուզէք որ հովիտներս այլեւս մահուան շունչին
տակ չի հեծկլտան...
- Եթէ կ'ուզէք որ սերունդներս բարգաւաճին և իմ
այրի դէմքս գէթ առաւօտ մը ժպտի...
- Եթէ կ'ուզէք որ խաղաղութիւնը ձեր երգիքներուն
տակ արձանանայ,
- Եթէ կ'ուզէք որ ձերիններուն տաքարիւնը ճամբա-
ներուս քարերէն վար ա'լ չի հոսի,
- Եթէ կ'ուզէք որ ձեր Վրէժը լուծուի և ձեր Ատեւ-
լութիւնը յափրանայ...
- Եթէ կ'ուզէք որ Արդարութիւնը տիրապետէ և իր
ոստանը կառուցուի,

- Եթէ կ'ուզէք որ Հայկազէնն և Արմաւիրը, Տիգրա-
նակերան և Արտաշատը վերականգնին,
- Եթէ կ'ուզէք որ ձեր հողինները զօրանան և ձեր ճա-
կատները լուսաւորուին...
- Եթէ կ'ուզէք որ դաժան խղճիսայթը ձեր ամենուն
առջև գերեզմաններ չի փորէ...
- Ինձի հասէ՛ք այն ատեն, մոլեղնաբար և գունդ առ
գունդ,
- Բաղուկներնիդ ըմբոստացումի երկաթեղէն հովերուն
եւ ճակատներնիդ բոլոր բաղխումներուն կարկառած՝
եւ աղաղակեցէ՛ք ճգնաժամերու մահաշուք օրերուն
համար սահմանուած,
- Արիացումին անդառնալի ընդվզումներու, յուսա-
դրող, սպառազինող, յաղթանակող՝
- Ձեր սրտոտ և կատաղի կոչերն Ատեւութեան,
- Աղաղակեցէ՛ք զանոնք որոտումի գոռումներով ա-
պերասան,
- Դաշտավայրէ դաշտավայր, քաղաքէ քաղաք և հո-
գիէ հոգի,
- Վասն զի գիտեմ որ այս վճռական ընդհարումներէն
յետոյ,
- Թշնամիիս ոսկորներէն, յաղթանակին կոթողներն
ահարկու,

Ահագնաբար, ճակտիս վրան, ձեր ձեռքերովն, աշտարակուին պիտի...

«Օգնութիւն աղաղակեցէ՛ք, ձեր հողիւն բարկութեան շունչովը բովանդակ
Ու թող ցանուցիր զաւկըներուս ամբոխներն հայկական

Իրարու զանգուածովն, եղբայրանան, հրահրովն,
Ձեր վրէժի մահաշունչ կոչին սլատգամներուն տակ,
Ու թո՛ղ ձեր դատաւիները կայծակներու նման դալարուին,

Ու գլուխներնիդ արիւնով և յոյսով խենթենան...
Ու թող ձեր մերկացուցած սուրերը վայլատակեն,
Երկվարներու դռոյթէն արձակուած բոցերուն հետ,
Ու ձեր ջահերը թո՛ղ իրենց արեւները տարածեն,
Ռազմադաշտէ ու ռազմադաշտ ու կատարէ կատար...
Օ՛ր օգնութեան, օգնութեան, օգնութեան արշաւեցէ՛ք.

Չաւկըներուս սիրոյն և Արշալոյսներու հողին փրկութեանը համար...

«Ու որպէս զի ձեր հողիներն արիանան և ձեր իրանները մարմարուին...

Որպէս զի Ատեւութիւնը ձեր սրտին մէջը ծովանայ,
Որպէս զի ձեր քայլերը վճռուին ու ձեր կամքը փութորի,

Որպէս զի ձեր հողին մահը գէթ անգամ մը ձեր ուղեղը դաշունէ...

Որպէս զի ձեր բազումները զարնեն ու ձեր կուրծքերը պղնձանան,

Տեսէ՛ք անգամ մը օգնութիւն հայցող կարաւանները իմ մոռցուած զաւկըներուս,

Ու անոնց մարմինները օրերուն ոճիրներէն քարուքանդ,

Ու անոնց որը հողիներն ձեր լքումներէն վիրաւոր,
Ու անոնց աքսորանքի շտապը իմ դժուարին բլուրներէս ի վեր,

Տեսէ՛ք, անոնց նայուածքները վերահաս մահէն զարհուրած,

Ու անոնց աղօթքը ու ճիշդ ու սղաղատանքը նորակոծ,
Նորէն ու նորէն յուսալով և անձկագին դէպի ձեզ ակնդէտ,

Ձեր բոլորէն, ո՛վ հաւածական և հեռաւոր և տարագիր զաւկըներ,

Ձեր բոլորէն պաշտպանութեան շարժում մը կամ կաթիլ մը արիւն,

73 56 73

Կամ քանի մը զօրաւոր կեանք, յոյսով և յուսահատութիւնով սպառազէն,

Ձեր բոլորէն իրաւամբ և եղբայրաբար կը սպասեն...

«Աճապարեցէ՛ք, ձեզի՛ եմ, որովհետեւ բոլոր կեանքերը պիտի ջախջախուին,

Բոլոր ամուլները պիտի այրիանան ու բոլոր այրիները պիտի մահանան,

Բոլոր նորածինները իրենց խանձարուրներուն արիւնոտ ծալքերուն տակէն,

Իրենց կեանքին անզխտակ աչուրները մահուան մէջը պիտի բանան...

Ու դեռ բոլոր գիւակները անգամ մըն ալ և վայրագօրէն

Պրենց կտաւէ պատանքներուն ընդմէջէն պիտի յօշոտուին, պիտի սրածուին...

Ու բոլոր արգասաբեր արտերն ու խարտեաչ հունձքերն վաղորդայնին,

Սյգեւատաններուն ու ծաղկադաշտերուն հետ բոլորը մէկ պիտի մոխրանան...

Աճապարեցէ՛ք, բոլոր կաթողիկէները իրենց զըմբէթներովը պիտի թաւալին,

Ու բոլոր քաղաքները քաղաքներուն և գիւղերը գիւղերուն տակ,

Ու բերդերն ու սլառնէշներն ու աշտարակներն դաւաւոր՝ այս բոլորին վրայ...

Աճապարեցէ՛ք, ո՛վ վրէժխնդրութեան օրերու դաւկըներս անուէներ,

Դէպի ձեր հողը նուիրական, ձեր նիզակները ցցած ու ձեր կուրծքերը բացած՝

Ձեր վահանը կռիւներու հովին, ու ճակատամուխ երկաթներնիդ ճօճելէն,

Աճապարեցէ՛ք, ու վայրագաբար ու փոթորկապէս ու քինայոյզօրէն

Դէպի անառիկ ապառաժներն իմ յաւիտենական կողերուս...

«Ու այս ալ ըսած թող ըլլամ ձեզի, ո՛վ վարանոտ դաւիղներ,

Թէ վրէժխնդիր ու սուրբ ատելութիւններէն վերջն է միայն,

Որ սրբազան ու աստուածային Սէրը կեանքին,

Իմ անսահման ու մայրական կուրծքիս վրայ պիտի ապրի...

Որովհետև աւաճ, միայն ես զիտեմ թէ արիւնի
ինչ անագորոյն սահանքներ

Իմ եօթը խաւերուս աղջամուղջներուն խորը սուղ-
ուելով

Հաստատութեանս հիմունքները անողորմաբար ոռո-
գեցին...

Միայն ես զիտեմ, իրարու ետեւէ, անլերջօրէն,
հոգիիս խորը մըրճուող

Կիսաբայ դադաղներուն ճարճատիւնն ահաբեկիչ...

Միայն ես իմացայ բոլոր անսպասմանի հոնդիւնները
ոգեւթարներուն...

Բոլոր աղաղակներն անոնց, որոնք փրկուիլ ուզեցին,

Բոլոր ցաւատանջ կարկառումը այն ամենուն,

Որոնք դեռ վայրկեան մը արեգակը, արեգակը սպա-
ղատեցան...

Միայն ես իմացայ բոլոր անձկութիւնը իրար դեռ
տարփօրէն սրաշտոշներուն,

Բոլոր կողիողանքը զաւկներէ բաժնուող աչդէն
այրի մաւրերուն...

Ու ապա բոլորին մէջէն ահագնալից կրճտիւնը փռ-
րուող տարիներուն...

Ու իրաններէ անջատուող գլուխներուն վայրէջքը
ցոյցական,

Միայն ես իմացայ, երբ կառախաւաներու բարձրե-
րէն իմ ճակատի վրայ ինկան...

Ու վերջապէս միայն ես զիտեմ կուտակումները այն
կմախքներուն,

Որոնք սրտիս խորքերուն մէջը, ո՛ր ժամանակէն ի
վեր, ո՛ր ժամանակէն ի վեր...

Այնչափ մըրկոտօրէն արմատացան, անտառուեցան...

Եւ յետոյ Հողը քաղցրութեամբ՝ մաքառողներուն
համար՝ սա աւետիսը տուաւ...

«Բայց հիմա, ո՛վ դուք որ յամառօրէն մարմինիս ու
հոգիիս կառչած էք,

Դուք Հաւատարիմները, դուք Ուխտուածները,
դուք իմ Հարազատներս անբասիր

Դուք որ իմ ցաւերս ապրեցաք ու ձեր արիւնը ինձի
համար անխնայ բաշխեցիք,

Դուք որ դասալքումներու դժխեմ վատութիւնը չի
ճանչցաք,

Ձեզի եմ, սրտապնդուեցէ՛ք, յուսադրուեցէ՛ք, խա-
չակնքուեցէ՛ք,

Քանզի, իրենց փախուսաններէն խղճահարուած ձեր
եղբայրները բոլոր,

Ահաւասիկ կը հասնին . Ատեկութենէ հրաշացած ու
 Սիրով արբշիւ ,
 Եւ արշալոյսին հուրերուն մէջէն իրենց երկաթեայ
 ձեռքերը ձեր ձեռքերը կը փնտռեն . . . »

1902 Փարիզ

ԶՂՋՈՒՄԻՆ ԹԱՓՕՐԸ

Ղարիբին համար

ԸՄԲՈՍԱՅՈՒՄԻ և աւերումի իրիկուան մը սու-
րերուն մէջէն՝
Երբ Հերոսներու աստուածային արիւնը՝ հողին հեծ-
կէտացող կուրծքէն ի վեր,
Յաղթութեան և յոյսի կարմիր արեգակի մը նման կը
բարձրանար,
Յանկարծ դարհուրեալներուն, չփոթածներուն և մի-
նաւորներուն խուճապը սկսաւ,
Քաղաքներէն և աւաններէն դուրս, հովիտներէն,
բլուրներէն և գետերէն անդին,
Դէպի անստոյգ հանդրուանները մահացնող օտարա-
բացումներուն...

Ու հաղարաւորներ էին անոնք, հաղարաւորներ ու
հաղարաւորներ՝

Որ մէկէն ի մէկ աղէտաձայներէն դարհուրած դեռ
չէին կրցեր իրենց քայլերը վճռել,
Իրենց դաստակներն ու սուրերը գալարելու, թշնա-
միները նայուածք նայուածքի ճակատելէն,
Եւ այս բոլորը խելայեղուած՝ մոխիրի, հոգեվարքի
և լացուկոծի քառուղիներէն անցան,
Անոնց հետ որ աւազ, կոտորուելով, մեռնելով,
ջախջախուելով, արիւնուելով կը շտապէին,
Իրենց մաղերը անգթօրէն փետտելով և կորսուած
ղաւկըներու ի խնդիր...
Եւ օրերով և խաւարներով սահմանէ սահման խու-
ճապեցին,
Եւ կային որ կիսամեռ մարմիններ ուսերնուն վրայ
և գետնաքարէ՝ կը փախչէին,
Կային որ իրենց հաշմուած ձեռքերէն և տրօրուած
սրունքներէն մաս առ մաս,
Ճամբաներու քարերուն, հողակոյտերուն և մացառ-
ներուն վրայ,
Եղերականօրէն, արիւնոտած լաթերու պէս՝ թափ-
թրիկելով՝ կը շտապէին,
Ընդվզումի շառաչներուն և հրդեհուած քաղաքնե-
րուն առջևէն...

Զարնուրալից արչաւանքովը անապատներու այն
փոթորկին...

Որուն վայրագութեանը վրայ, քաղող անտառներու
հանգոյն, կայծակները կը տապալուին...

Երկրին բոլոր ծայրերէն կը խուժէին ասոնք, բազուկ-
ներնին հովերուն՝

Եւ չի մօտեցող օգնութիւններու պաղատագին տա-
րածուած,

Կոյրերու խաւարչտին և անգիտակից խուռներամի
մը այնչափ նման

Որ զայրագին ու մոլեգնած ու առխարխալի,

Ապառաժներու անագորոյն բաղխումներուն պիտի
վազէր...

Բայց Մէկը որուն մտածումը մոլորածներու այս
մղձաւանջէն կը խենթենար,

Որուն հոգին կարիւնտուտէր և որուն Ուխտը իր
ներսիդին իր կոչումը կը ձայնէր,

Ամբոխին առջև աշտարակուելով՝ անոր վաղքը դադ-
րեցուց, և ծանրադէմ՝ ըսաւ.

Իր խօսքերը իր Կամքին և իր Հաւատքին չափ
անձնուրաց էին և զօրաւոր,

Իր շունչը սրտոտ, նայուածքները պղտոր և իր հըս-
կայի ճակատը բոցավառ:

Եւ քայլերը կասեցան և վաղքը դադրեցաւ և կամ-
քերը սրկուիլ սկսան՝ երբ Անիկա կը խօսէր...

«Դէպի յե'տ, դէպի յե'տ, դէպի յե'տ, և ըսէ՛ք, դեռ
ո՞ր յոյսին և ո՞ր գիծութեան

Մահացու, անողորմ ու մարդկային այդ ապառաժ-
ներուն դիմաց,

Այսպէս պիտի երթանք կարաւան առ կարաւան,
խելայեղաբար և բազկատարած՝

Մեր իրաններն ու մեր ճակատներն անոնց հանդէպ,
անգամ մըն ալ կոտորուելու...

Ըսէ՛ք, դէպի ո՞ր օգնութիւնը և դէպի ո՞ր արիւ-
նարբու թշնամիները պիտի քայլենք...

Դէպի ո՞ր շնորհին և ո՞ր մարդասիրութեան թունա-
ւոր բաժակներուն...

Պիտի երթանք մեր ծարաւէն սառած շրթունքները-
կարկառելու...

Ո՞ր անողոք աստուածութեան և ո՞ր անողոք խո-
րանին կը յառաջանանք,

Մեր պաշտամունքը, մեր արիւնը և մեր արցունքը-
անոնց առջև թափելու...

Ո՞ր բարը արոտութեան և ո՞ր բռնապետին անողորմ
 ճիրաններէն ,
 Մենք մեր կեանքին՝ մեր հողիին և մեր հողին փըր-
 կանքը կը յուսանք ,
 Ո՞ր արեգակին , ո՞ր գիշերին և ո՞ր հորիզոնին տակ՝
 Այսպէս կ'երթանք մեր փախուստէն ամօթահարի
 մարմինները գերեզմանելու...
 Ո՞ր անդունդին բերաններէն և ո՞ր ժայռին կատար-
 ներէն , այս իրիկուն ,
 Պիտի երթանք , մեր ստրուկի ձեռուններովը մեր
 աչուճները փակած՝
 Վատերու պէս դէպի անէացումին խորխորատները
 դահավիժուելու...
 Մինչդեռ անդին , մինչդեռ անդին , մեր բոլորին
 համար՝ մեր ամենուն սիրոյն .
 Մաքառումի , քանդումի և յոյսի հողին վրայ ,
 Ազատութեան ջահակիրները ընդվզումի բոցերէն
 աստուածացած՝
 Եւ իրենց դիւցազնի կամքէն ամենազօր , գերագոյն
 կռիւներու կռիւը կը մղեն...
 «Զեզի եմ , դէպի յե՛տ , դէպի յե՛տ , դէպի յե՛տ սը-
 չաւենք ,

Մեր թմրութենէն և մեր սարսափէն առնարար
 սթափելով ,
 Եւ թո՛ղ մեր տեղափոխուող ծովի զարհուրանքը
 թշնամիները խիզախէ ,
 Թո՛ղ մեր ակռաները զանոնք յօշոտեն և մեր
 բռունցքները վայրագօրէն հարուածեն .
 Թող մեր ձեռքերը ճամբաներու հրաքարերովը զին-
 ուին ,
 Թո՛ղ մեր քայլերը հնչեն և մեր վրէժի և քաղցի
 աղաղակը որոտայ
 Թո՛ղ մեր կարաւանը մեր յառաջապահ եղբայրները
 պատնիշէ ,
 Թո՛ղ մեր թիւերը քուռներուն ետեւը լքուած մեր
 զաւկներուն երկարին ,
 Թո՛ղ մեր բերանները զանոնք համբուրեն և վաղոր-
 դայնին Յոյսը զանոնք օրօրէ ,
 Թո՛ղ մեր ատելութեան և մաքառումի ձայնները
 զանոնք կաղզուրեն ,
 Թո՛ղ մեր այսօրուան քայլերը վաղուան կռիւին մէջ
 անոնց քայլերը որոշեն ,
 Եւ թո՛ղ մեր ճակատին , մեր մտածումին և մեր հողի-
 ին վերքերն անոնց համար ,

Ըմբոստացումի և աշատութեան խորհրդանշները
հանդիսանան...

«Ուրեմն դէպի յիւտ, դէպի յեւտ, որովհետեւ, ճշմարիտ, ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի,

Հայրենիքի այս լեռներէն, դաշտներէն, այգիներէն
և հովիտներէն անդին,

Ուրիշ ամե՛ն աղբիւր, ամե՛ն աղբիւր, մեր բերան-
ներուն մէջ իր թոյնը պիտի վաղցնէ,

Բոլոր դռները ու բոլոր անցքերը ու բոլոր ուղի-
ները մեր առջև պիտի խափանուին...

Բոլոր յոյսի աստղերը մեզի համար պիտի խղդուին
և ամեն արեւ պիտի խաւարի...

Մեր հացին ալիւրը մերկաներուն փշրուած ոսկորնե-
րէն պիտի շաղուին...

Մեր նախնիքներուն փառաւոր անունը մեր անունին
տակ պիտի փճանայ,

Ու վերջապէս բոլոր օտարութեան երգիքները՝ եր-
կաթակոյտերու ծանրութիւնով մը ծանր.

Անողորմաբար, մեր զլուխներուն և մեր ուսերուն
վրայ պիտի փլչին...»

Պատգամաբերը իր խօսքերը դադրեցուց իր խում-
բերուն հետ յառաջանալով,

Երբ զղջումի թափօրը դէպի երկիր՝ ծնրադիր և
դողդոջուն, պաղատեցաւ...

«Թողութիւն մեզի, թողութիւն մեր բոլորին, թո-
ղութիւն, ս'վ մայր-երկիր,

Որ քու ցաւերդ, քու նայուածքներդ և քու սուրբ
կոխդ լքելով, քեզի դիմաց մեղանչեցինք,

Ընդունէ մեզի, քանզի մեր մարմիններն ու մեր
մտածումը, այս իրիկուն,

Քու դիւցազնական Առաքեալներդ իրենց չունչերովը
զօրացուցին...

Ու մեր յուսահատութենէն՝ մեր առջև յաղթութեան
Յոյսը կառուցուեցաւ...

Ընդունէ մեզի, զիտենք որ քու վրկութեանդ մէջն
է Փրկութիւնը մեր ամենուն...»

Եւ հիմա բովանդակ թափօրը վճռական՝ հորիզոնէ
հորիզոն՝ դէպի Հողը կը խոյանար,

Մինչդեռ ատելութեան և սիրոյ և զղջումի ար-
ցունքները անոնց աչքերէն կը հոսէին...

1902 Փարիզ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

ԻՆՔՆ էր որ երազին, մարմարեայ եղերքներուն
վրայ, այս գիշեր,

Ապառաժի մը նման անյալթելիօրէն ոտքի,

Իր ըմբոստացողի հրեղէն զուլան ասուկերուն մէջ
մխրճելէն,

Ու իր ձեռքը ատելութեան սուրերովը զինած,

Հուռն փրկութեանը սիրովը հրաշացած եղբօր մը
նման,

Որ սղբօր մը օտարացումէն իր հոգին կ'արիւնի,

Խօսեցաւ ինծի Ան, և իր բառերը իրարու ետեւէ,
և կարգ առ կարգ,

Խիստ էին և քաղցր և ճշմարիտ և քինայոյզ և առ-
նական...

«Եւ անաւասիկ ես եմ, ո՛վ մեղկութեան ու անշար-
ժութեան զաւակ,

Որ աղմկայոյղօրէն՝ այս իրիկուն հեռուներէն կուգամ,
Քու երազուն և անտարբեր ու անգործօն ու ետական
ու տկար,

Երիտասարդի մարմինդ ու էութիւնդ ու հողիդ,
Բազուկիս հարուածովը ու սուրերուս շառաչին հետ,
Կռիւներու հարկադրիչ ժամերուն համար, վերջնա-
կանապէս ցնցելու...

Ունկնդրէ՛ իմ ձայնիս որ այս վճռականութեան օրերուն
Մեր ցեղին, մեր վրէժին ու մեր արիւնին աղաղակնէ
ահարկու,

Ու խառնուէ՛, ընկերացի՛ր, եղբայրացի՛ր, սա՛ մեր
հզօրաքայլ ամբոխին հետ՝

Եթէ դեռ քու հողիդ մէջ ազատութեան ու է կայծ
վառ մնաց,

Եթէ դեռ քու բաղուկներդ քաջութիւնը ունին թըշ-
նամբներ հարուածելու,

Եթէ սիրտդ գէթ անգամ մը խոցոտուեցաւ մեր
մայր-հողին մահացումէն,

Եթէ ցեղիդ տառապանքէն ու անմեղներու կոտորա-
ծին մղձաւանջէն,

Քու ներսիդիդ ատելութեան ու բարկութեան ան-
տառները բարձրացան...

Եթէ դուն դեռ կիսնաքիդ մէջը պիտի կրնաս նպա-
տակի մը փաթթուիլ,

Եթէ դեռ քու աչուրներդ այդ անօգուտ արցունք-
ներէն չի կուրացան...

Եթէ դուն քու աշօթքներդ Ատելութեան դոռում-
ներու փոխեցիր,

Եթէ ցեղիդ ռազմական ու արեգակէ արիւնին
Երակներուդ ու զլխիդ մէջ բորբոքուիլը դեռ կը
ղգաս,

Եթէ դեռ Արամին, Տիգրանին, Արտաշէսին և Վար-
դանին,

Յաղթանախող զօրութենէն քու մէջդ շունչ մը մնաց,
Եթէ Սերոբներու, Փարեաններու, Պետօներու և
Ժիրայրի,

Դիւցաշնական քայլերէն քու երազողի նայուածք-
ներուդ առջև,

Անձնուիրութեան, վրէժի և ազատութեան ճանա-
պարհ մը բացուեցաւ,

Ոտքի՛ կեցի՛ր այն ատեն, եղբայրացի՛ր խումբերուս
ու մորկուէ՛ անոնց հետ,

Որովհետեւ, գիտյիր որ այս զոհաբերումի, ընդ-
վզումի եւ յոյսի օրերուն,

Մեր ամէն մէկուն համար անկողնի մէջ հողի տալը
վատութիւնն է վատութիւններուն... .

Յանկարծ խումբերը հեռացան արեւածագին կրակ-
ներուն մէջէն,

Ու իրենց կամաւորի գիտակից ու վճռական քայ-
լերուն հնչիւնը երկաթեայ,

Մարմարակոյտեր վշրող անհամար կռաններու հըն-
չիւնը ունէր...

Մինչդեռ թշնամիներէն անջատուած գլուխներ, ջա-
հերու պէս կը բոցավառէին՝

Իրենց ուսերուն վրայ բարձրացուցած սուրերուն
կատարներէն...

Ու տեսայ որ տաք արիւն մը կը քամուէր, խռա-
վողերէն, կաթիլ առ կաթիլ, դէպի վար,

Անոնց ամէն մէկուն լայն ու զօրաւոր ու մերկ
ծոճրակները թրջելէն...

Եւ ես այն ատեն՝ նախանձութեամբ ու տարօրինաբով
հողին վրայ ծնրադիր՝

Իրենց հերոսի քայլերուն հետքը երկիւղածօրէն
համբուրեցի...

1903 Փարիզ

ԱՂԲԻԻՐ-ՍԵՐՈՒ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԻՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՁԻՆԱԿԻՑՆԵՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ ՀԱՄԱՐ

Ե.

Ո՛Վ ՄԱՐՏՆԶՈՒՄՆԵՐՈՒ և զօրութեան արքայա-
կերպ հսկայ,
Ներէ որ ակնանդութեամբ և եղբօր մը պէս զէպլի
քեզ յառաջանամ,
Եւ իմ տառապողի և տարփաւորի կարմիր քնարով
այս իրիկուն,
Քու ջատագովանքդ ու փառաւորումդ երգեմ քեզ
պաշտողներուն համար:
Թէ և իմ շունչս կարող չըլլայ քու յաղթականի փառ-
քըդ չեփօրելու,
Թէ և իմ ընկճուածի մտածումս քու անունիդ կատար-
ներուն երբեք չի բարձրանայ,
Թէ և հոգիս անարժան ըլլայ քու հերոսի հոգիդ խո-
րատուելու...

Թէ և խորհուրդներս ըլլան աղքատ և ձեւերս անպա-
ճոյճ,
Թէ և քեզի համար կառուցած խորանս ըլլայ անսուրբ
և ծխած խոռնկա օտար,
Թէ և ես խեղճ լացող մը միայն եղած ըլլամ Հայ-
րենիքիս մոխիրներուն առջև,
Թէ և իմ քայլերս քու քայլերուդ ճամբաները սարկո-
րէն անգիտանան,
Թէ և բազուկներս ու կուրծքս խուսափած ըլլան քու
կռիւիդ սրբալալայրերէն,
Թէ և աշուրներս դեռ խենթեցած չըլլան քու «Դրօ-
շակիդ» ծածանումին իսկոյն,
Թէ և ճակատս մինչև այսօր ընդլզումի կայծ մը յղա-
ցած չըլլայ...
Բայց ներէ պարտուածիս, ներէ եղբօրդ որ այս
իրիկուն զքեզ երկրպագէ,
Հորիզոններէն քալող քու արձանակերպ ստուերիդ
խենթի մը պէս կառչելով,
Ու թող քու հերոսի շունչիդ հովերէն գինովեամ
Թո՛ղ քու մտածումիդ և անցեալիդ պատկերներէն
այլակերպուեմ,
Թո՛ղ քու զիւցազնի արիաթիւ անունէդ եղէգի մը
պէս զողդոջեմ,

Թո՛ղ քու հաւատքովդ լուսացուիմ եւ քու հրամանովդ
յառաջանամ . . .

Որովհետեւ թերեւս այս բոլորը , քու աչուքներուդ
ու կերպարանքիդ քաղցրութեանը հետ հրեշտա-
կային

Ու իտէպլիդ ու յաղթանակներուդ մարտապատկերին
հետ ,

Թերեւս իմ արինս հրավառն , կորուսեալի քայլերս
ուղղեն , թերեւս բաղուկներս ու կուրծքս
երկաթեն . . .

Դուն տարիներով ու տարիներով սարսափանքը եղար
մեր թշնամիի խուժաններուն ,

Դուն՝ որուն արդարութեան սուրը եղեռնին վրայ
շանթի մը պէս կը շողար ,

Դուն՝ որուն նայուածքներուն հրամանին տակ բար-
բարոսները պաղատելէն կը ծնրաղրէին ,

Դուն՝ որուն քայլերուն եւ զէնքերուն շառաչումէն
ռազմազունդեր նահանջեցին . . .

Դուն՝ հայրենիքին սրտապնդող արեգակն էիր զըժ-
բախտներուն համար .

Եւ միանգամայն փոթորկանման աղջամուղջը թշնա-
միներն ահարեկող . . .

Դուն՝ այն կամքի ու յոյսի մարդարէն էիր որուն
հողին ի տես .

Բզլոր Սասունն ու Մուշը ու Բաղէշը հաւատքովդ
հաղորդուեցան . . .

Դուն անտիրական ժողովուրդին պաշտպանն էիր
ամենազօր ,

Դուն՝ քաղաքներուն ու բոլոր երգիքներուն խաղա-
ղութիւնը եղար ,

Եւ անընկճելի հսկողը ճակատադրէն ու ոճիրներէն
դատապարտեալ անմեղ կեանքերուն ,

Դուն բարեբեր դաշտն էիր ու պաղատու այգին
ոսկեվառ ,

Դուն այն աւազանն էիր պայծառ՝ որուն վրայ բոլո-
րըս տարիանքով զլխահակ ,

Մեր ապագայ օրերուն արշալոյսներն ընդհամարե-
ցինք . . .

Դուն մէկը եղար հիմնաքարերէն աղտոտութեան այն
ապարանքին ,

Որուն վրայ այլեւս բլւրաւոր ու յաղթական բաղուկ-
ներ ,

Անխոնջօրէն , մարմարեայ զանգուածներ կը բարձրա-
ցնեն . . . :

Եւ առաւօտ մը , մեր հեռաւոր ու սեահեր ու տրտում
քոյրերն , քու անունիդ քաղցրութեանը ի լուր ,
Զքեզ երկիւղածօրէն և սրբութեամբ իրենց ԱՂԲԻԻ-
ԲԸ անուանեցին...

Ու հրաշափառ ծերունիներ քու փառքիդ և արեւիդ
համար ,

Հսկումներու ծնրադրեցին պատարագներու առջև
արտասուելէն...

Ու վերջապէս դուն , ո՛վ անկորնչելի , բովանդակ
ցեղիդ գոյութեանը վրայ

Անդորրութիւնը տարածելէն վերահաս աղէտքները
կամքիդ բոցովը ցրուեցիր...

Ու քեզի հետ էին ու քեզի հետ ինկան քու քառա-
սուն զինակիցներդ փառայեղ ,

Անոնք որոնց հոգիներն քու խօսքիդ ու քու արար-
քիդ ծարաւովը կ'այրէին ,

Անոնք որոնց շունչը քու շունչիդ հովերէն էր որ կը
հպարտանար ,

Անոնք որոնց բերաններէն , խանասօրի լեռները , քու
անունդ կ'արձագանգէին ,

Անոնք խնկարկու և չքեղ քահանաներն եղան քու
ազատագրման կրօնքիդ ,

Անոնք իրենք իրենց մէջ քու իշխանական անձիդ
տիրապետումը կ'այրէին ,

Անոնք քու գաղափարովդ գինով էին ու քու զօրու-
թեամբդ զօրական .

Ու գիտցան ու կարողացան ըմբոստացումի առաւօտ-
եան մը զարհուրանքին մէջ ,

Իրենց արիական արիւնը խառնելու թշնամիին մեղա-
պարտ արիւնին հետ...

Ու դեռ քու կինդ կար , աստուածային ու մաքրա-
կրօն Սօսէն՝

Որ հրացանդ ու սուրդ իր հովանի ուսերուն վրայ
կրեց ,

Ու քու յաղթական և արքայական գլուխդ , ցաւի
ժամերուդ ,

Իր սիրտարար ու գորովագութ ու սիրատոհմ
կուրծքին վրայ...

Ու յետոյ եղբայրներդ կային և մանաւանդ զաւակ-
ներդ իրենց հօրը հետ սրբօրէն ըմբոստ ,

Իրենց արիւնը որ վարդանեաններու արիւնն էր
հրաչէկ ,

Ազգին համար և արցունքոտ նայուածքներուդ առ-
ջև , հպարտութեամբ հոսեցուցին...

Բայց ըսեմ քեզի, ո՛վ եղբայր, ո՛վ հերոս, ո՛վ Աղ-
բիւր,

Ու թող քու ոսկիէ ոսկորներդ հողին ծոցին մէջ
լուսաւորուին,

Թ' ող քու ճակատդ իր ցաւէն ու յողնութենէն նոր
յոյսով մը ծաղկիլ.

Ու թող քու վրէժդ ու ցասումդ այլեւս առյաւէտ
յայրանան...

Վասնզի քու վայրագ դահիճդ քու զինուորներուդ
արդար ձեռքովն պղնձեայ,

Փառքի և պարծանքի անմուաց օր մը անդթաքար
գլխատուեցաւ...

Եւ դեռ ուրիշներ բարձրացան, ուրիշներ զինուորուե-
ցան, ուրիշներ մեռան,

Քու հաւատքիդ գողգոթային վրայ, քու լեռներուդ
դիմաց, քու պաշտպանականերուդ պաշտպան,

Ասոնք Հրայրներն են, Վաղարշակները, Թորգոմներն
ու Վահաններն վեհապանձ,

Որոնց արշաւախումբերէն արիւնարբու թշնամիները
նորէն դղրդեցան,

Որոնց երեւումը քու մահէդ անմխիթար երիտասարդ-
ները նորէն ծառայուց...

Ու անհամարներ կան այսպէս, կատաղաբար ու
վճռականօրէն ոտքի,

Հողին տարիանքովն արիչիւ ու աղատութեան
մտածումովն սպառազէն...

Աւա՛ղ, չեմ գիտեր թէ ո՞ր է որ իր բոլոր փառա-
ւորութեամբը կը յաւերժանայ,

Քու տիտանեան մարմինդ արեւանման գլուխէդ
անջատուած,

Ո՞ր վրէժնդ իր, ո՞ր քննայոյզ և ո՞ր բարեկամ
աստղին տակ,

Բայց քու անունդ, ո՛վ զօրութենէ և հաւատքէ
հրաշացեալ Սերոբ,

Քու անունդ կը տարածուի, կը դահակալուի և
կ'արշալոյսուի,

Մեր հողիներուն տրտմութեանը և հայրենիքին բոլոր
անկիւններուն վրայ,

Ինչպէս աստուածառաք և անճառելի և աննուաճ
Անունը Յոյսին...

1904 Նոյեմբ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՌՈՒՍԱՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Զ.

ԵՒ ԱՐԻՒՆՈՏ Արարատին կատարներուն ստորոտէն,
Անոր ըմբոստացողի մըրկոտ շունչը այսօր նորէն
կը հնչէ :

Եւ երէկ, ո՛վ դուն, տառապանքէ ու մաքառումէ
աստուածացած սրբազան Ներունի,
Քու հեռաւոր ու անձկալից վեհարանիդ պատըշ-
գամներէն,

Բազուկներովդ՝ թշնամիին վռնակներուն վրայ սար-
սեղուցած,

Քու ընդվզումի բոցավառ եւ օրհնեալ ջանքէդ՝
այսօր,

Մեր ամենուն պաշտամունքով եւ անձնուիրութեամբ
առլցուած աչքերն...

Նորէն քեզի կը դառնան, նորէն քեզի կ'ուխտա-
ւորուին...

Ոտքի կանգնէ՛ վեհափառ, ոտքի կանգնէ ո՛վ քաղ-
ցրօրէն Հայր՛իկ

Եւ յուսադրէ զմեզ, քու աւետարանական խօսքե-
րուդ զօրութեանը ծարաւը ունինք,

Նորէն զմեզ փոթորկէ՛, նորէն զմեզ գինովցո՛ւր,
նորէն զմեզ խրախուսէ՛,

Որովհետեւ այսչա՛փ մաքառումներէ ի վեր, այսչափ
արիւններէ ի վեր,

Զաւկըներուդ մտածումը, նայուածքները եւ հոգին
Ըմբոստացումին ուխտուած ճանապարհին քարե-
րուն վրայ,

Քու բացակայ քայլերուդ եւ ոսկիէ գաւազանիդ
հնչիւնին սպասեցին...

Բայց դուն չեկար, Հայրիկ, չի ծռեցար, չի ծնրա-
դրեցիր, ինչպէս երբեմն՝

Հայրենիքի անասելի սրածումներուն, քաղաքներու
աւերումներուն,

Դաշտերու եւ աւաններու մոխրացումներուն եւ
դիակի չեղջախոյտներուն առջեւ,

Չեկա՛ր եւ չի հոտոտեցիր եւ չի խենթեցար մեր
արիւնին ծովացումներէն...

Չեկա՛ր ու չի շարժեցիր քու հարազատ զաւկընե-
րուդ սուրբերուն հետ՝

Քու նախկին եւ օրհնեալ եւ արդար սուրդ վաս-
պուրականի...

Չի քալեցիր անոնց հետ, ի՛նչ հոգ, դէպի պար-
տութիւն կամ յաղթանակ,

Եւ չի կրցար կառուցանել ազատութեան այն ու-
տաններն անվիանդ,

Որ քու ձեռքերովդ միայն կերտուելու էր սահ-
մանուած...

Մինչդեռ այն գաղափարը եւ կրակը որ զաւկընե-
րուդ արիւնը օր մի հրահրեց

Քու նայուածքէդ էր բղխած եւ քու ազատաշունչ
խօսքերէդ արշալոյսուած...

Եւ միայն կոտորումներու եւ քանդումի արհաւրա-
լից օրերուն,

Սգաւոր տաճարիդ խորաններուն առջեւ յաղթուածի
մը պէս ծնրադիր,

Քու հպարտ, քու հոյակապ, քու հարուստ քու
հանճարեղ ճակատդ պայծառ,

Անոնց խաչքարերուն դիմաց, յաւիւր խորութենէն
զգոյսխար,

Եւ Աստուծոյ գթութեանը ի խնդիր, աւա՛ղ, ա-
պարդիւնօրէն արիւնեցիր...

Քայց խորանները եւ գմբէթներն իրենց քարէ խա-
ւարը յաւերժացուցին,

Եւ լռութիւնը երկաթեղէն անձրեւի մը նման քու-
չքնաղ հասակիդ վրայ տեղաց...

Եւ զօրութեան ու յաղթանակի Աստուածդ՝ անշուշտ
Քու պարտուածի արցունքներուդ վրայ, դառնու-
թեամբ մը ժպտեցաւ...

Եւ այսպէս ցեղիդ փրկարար ցաւը փոխանակ զքեզ
ընդօղումին մէջ աշտարակելու,

Քեզ աղօթելու, արտասուելու, պաղատելու խո-
նարհեցուց

Մինչեւ արժան էր որ դուրս գայիր կռիւին մէջ
ու կռիւին համար,

Քու Լուսաւորչի գաւազանդ ձեռքդ եւ մարդարտեայ
հոգաթափի ոտքիդ,

Քու սքեմիդ եւ սաղաւարտիդ ընկճող վեհութեամբն
փառաւոր,

Եւ քու խօսքիդ կախարդանքէն, քու ձայնիդ որո-
տումէն, քու նայուածքիդ փայլակներէն...

Բովանդա՛լ զաւերներդ, ամրո՛ւս առ ամրո՛խ եւ խե-
լայեղաբար,

Պիտի խուփէին լեռնաւորուիլ քու լուսեղէն ձեռ-
քերուդ եւ պատուանդանիդ տակ,

Յւ քու մէկ պատգամդ, քու օրհնութիւնդ, քու մէկ
քայլդ պիտի բաւէր,

Փլրեւ միւր ամենուն մտածումին վարդապետը՝ եւ
մաքառումին վաղնջական ուսման,

Որպէս զի կամքերը սուրբուն հետ վառէին, որպէս
զի քայլերը յառաջանային,

Որպէս զի թշնամիները զարհուրէին, որպէս զի
յաղթանակները մարմարուէին...

Քայց այսօր, քայց այսօր, դեռ ուրիշ անագորոյն
թշնամիներ,

Եկան քու Ազգիդ աստուածաղիւր եւ դարաւոր հիմ-
նաքարերը կոտրտելու,

Եւ դուն, օ փառք քեզի, ցեղիդ սիրուն զոհեւ-
լու համար դէպի առաջ խոյանալէն,

Էմբոստացար, եւ ցատումով ու բարկութեամբ անի-
ծեցիր զանոնք.

Եւ սրբազան երդումը կարդացիր մինչեւ մահ կա-
մովին եւ խրոխտաբար քալելու...

Դիմադրէ՛, ո՛վ տառանջանքի եւ մաքառումի ան-
ընկճելի ապառաժ,

Ահաւասիկ որ տաճարներուդ սրբավէ՛մ դաւիթները
թրջուեցան...

Քու զիւցաղնական եւ մարտիրոս դաւկըններուդ ա-
րիւնովը ոսկեվառ,

Ահաւասիկ որ սրտերն ու խտուեցան, եւ ձեռքերը
բարձրացան,

Ահաւասիկ որ ատելութիւնը կը քալէ րբաղան
սիրոյն հետ թեւ թեւի.

Ոտքի կեցիր, ոտքի կեցիր, ո՛վ զաշափարի եւ աղա-
տութեան ջահակիր,

Որովհետեւ քեզի հետ ենք հայրիկ, քեզի հետ
ենք մարգարէ, քեզի հետ ենք վեհափառ,

Տե՛ս, քու ցիրուցան զաւկըններդ կործանումի՛ ձայ-
ներէն ըմբոստացած,

Քոյրը մէկ դէպի նոր ու վրկարար Շաւաբշանները
կը քալեն,

Եւ Բզնունեանց Ծովը մրրկովի իր ալիքներուն,
քու կերպարանքդ կ'աղերսէ,

Ոտքի կեցի՛ր մեզի հետ, ոտքի կեցիր տիրաբար,
ո՛վ հերոսական Հայրիկ՝

Եւ քու երբեմնի սուրդ եւ այսօրուան խաչդ նուի-
րական՝

Եր'յուքը մէկ այեր'ն մէջ ամբարձն'լով, Աստծուդ
նայուածքներուն գալարէ,

Եւ դառնութեամբ կամ քաղցրութեամբ Անոր հար-
ցուր որ ընտրէ...

Ես զիսեմ որ, Հրեղէնը, արշալոյսին մէջէն պիտի
գ'ուայ.

.
.

—,Արծի՛ւ, քու հինաւուրց Սուրդ այսօր նորէն
մերկացո՛ւր՝

.
.

Եւ արիւնոտ Արարատին կատարներուն ստորոտէն,
Անոր ըմբոստացողի մրկկոտ շունչը յաւիտենապէս
պիտի հնչէ...

1904 Փարիզ

ԿՈՎԿԱՍ

ՆՈՒՔՐ ԿՈՎԿԱՍԱՆԱՅ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՄ

Է.

ԻՆՁ ՈՍԿԵՂԷՆ դարագլուխ է այս, եւ չղթանե-
րու ինչ դայրագին վերտում.

Ի՜նչ ընդհարում ճակատ ճակատի, եւ հաւատքի
ի՜նչ յաղթանակ. **1**

Ի՜նչ երկաթակուռ հարուած բռնապետութեան ան-
խախտելի օրէնքներուն.

Ի՜նչ արիւնի հեղհեղում քեզ անարժան թշնամիիդ
վայրագ շարքերէն,

Եւ դիակի ու բացուած լանջքերու ի՜նչ արդարաշահ
մեռելակոյտ,

Մեր բոլորին վրիժաժարաւ աչուքներուն առջեւ...

Կովկաս յաղթականօրէն դուն եղար, որ յայտնու-
թիւններուն գերագոյնը ըրիր.

Քու բազուկներուդ հուրին մէջն էր գետնահարող
զօրութիւնը Յեղին,

Քու մտածումիդ մէջն էր որ ծնաւ կարմիր արեւը
յասահատեալ Յաղթութեան,

Քու արիւնիդ մէջն էր որ վառեցաւ ճշմարիտ ա-
րիւնը երազուած Ընդվզումին.

Եւ այսպէս երիկուն մը քու զինավառ ձեռքերդ
աղատութեան աստղերուն նիզակուեցան,

Թշնամի երկինքներուն չարիքի կամարներէն կորզելու,

Քիչ մը լոյս, քիչ մը կեանք, քիչ մը սէր եւ քիչ
մը երազ՝

Քու խռովեալ սերունդիդ եւ ի քեզ ակնդէտ ու
տառապող եղբայրներուդ համար:

Օ՛, փառք քեզի, եւ փառք շանթամարտ հպարտու-
թեանը քու լեռներուդ,

Կարծես անոնց ապառաժներուն յաւիտենական տար-
րերէն են կառուցուած՝

Անպարտելի հասակները քու սեւահեր ու հրաշուի
որդիներուտ,

Քու անտառներուտ ահագնաթափ փոթորիկը գի-
շերական...

Անոնց զինւորեալի կուրծքերուն մէջ իր հսկայա-
կան հեւքը դրաւ.

Քու հովիտներդ Անոնց քայլերուն առջեւ Յոյսին
ճամբաներուն պէս կանանչացան...

Եւ քու հողմերդ Անոնց շունչին մէջէն փրկութեան
ժամը չեփորեցին:

Քու ծոցիդ մէջն է, քու սրտիդ վրան է, քու արե-
ւակիդ տակն է,

Եւ հարազատ եւ անպարտելի եւ անվահեր զան-
գուածը մեր հինաւուրց Ազգին,

Մեր նսեմացեալ ճակատները այդտեղ էր որ վեր-
ջապէս իրենց մութէն պայծառացան,

Այդտե՛ղ էր, որ սկսաւ պայքարի սուրերուն
ամէնէն արդարը շողալ,

Այդտե՛ղ էր, որ ժողովուրդը իր իրաւունքը իր
կռուվիտլը պահանջեց,

Այդտե՛ղ էր, որ Ան չի լացաւ, չի ծնրադրեց եւ իր
զլուխը հողին չի հասաւ,

Այդտե՛ղ էր, որ կատաղութեամբ զարկաւ եւ հպար-
տօրէն զարնուեցաւ,

Այդտե՛ղ էր, որ արդարութիւն որոտացողի իր ճա-
կատը փառակերտ՝

Արեւմուտքի աշխարհներուն դիմաց ջահերու պէս
ցոլացուց :

Այդ տեղ էր, որ իր անէծքի եւ պիգանքի թուքը
թագակրին նետեց,

Եւ այդ տեղ էր, որ վերջապէս Անիրաւութիւնը օր
մը ամօթահար պարտուեցաւ,

Եւ քեզի համար, այդ տեղ է, որ այսուհետեւ կո-
թողները Փառքին,

Մարմար առ մարմար սերունդիդ ձեռքերովը պի-
տի բարձրանան...

Ձա՛րկ, կովկաս, աւերակեալ ու արցունքոտ Հայաս-
տան աչքերը քեզի կը նային :

Ան գիտէ, որ քու թշնամիիդ ատելութիւնը իր
թշնամիներէն է որ կը բղխի,

Երբ իր գերեզմանին մոխիրը իր դռժկան հովե-
րուն հետ եկաւ ճամբաներդ սգաւորել,

Երբ իր արիւնը եկաւ քու եղբայրական տանդ սե-
մերը թրջել,

Երբ իր կոտորած բազուկը քու կտրիճի ձեռքե-
րուդ ի խնդիր քեզի դողդոջեցաւ,

Թշնամին նոյնն էր այն ատեն, այն որ այսօր, քու
պաշտպանի բազուկէն զարհուրած՝

Կուգէ զայն ջախջախել, կարենալ տօնելու համար
վերջնական մահացումը մեր Յեղին...

Ուրեմն զա՛րկ, կովկաս, թէեւ գիտեմ որ քու ասպե-
տական ձեռքերուդ հարուածին անարժան է նա՛,

Ձա՛րկ, թէեւ գիտեմ որ քու սուրիդ վեհութիւնը
պէտք չէ՛ր արատաւորել,

Այդ անբաններու խռժանին թունաւոր ու պիգալից
արիւնէն...

Ձա՛րկ թէեւ գիտեմ որ հերոսները հերոսներու
միայն կրնան ընդհարուիլ,

Ձա՛րկ, սա անարդ շակատագիրը ջախջախելու եւ
Չարիքն ըմբերանալու համար,

Ձա՛րկ, որովհետեւ ամէ՛ն Յոյս զՖեզ կը յուսայ եւ
ամէ՛ն Ապագայ զՖեզ կը պաղատի,

Ձա՛րկ, վասնզի ամէ՛ն Ազատութիւն ու ամէ՛ն Արեւ
քու հարուածիդ կայծերէն պիտի ծնանին :

Ձա՛րկ, Գու անթառամ սիրոյդ եւ ատելութեանդ
չափին խորութեանը համեմատ :

Ձա՛րկ, զա՛րկ, ահաւասիկ հորիզոնները կը կապոյտ-
նան, ահաւասիկ Առաւօտները կը ձեղքուն,

Ձա՛րկ, ազատարբեր հարուածիդ շունդը Մասիսէն
ի Տաւրոսեւ մինչեւ Հայրենիքին խորերը կը թնդայ :

1905 ժընեվ

ԱՅԱԲԵԿԻՉՆԵՐ

Ը.

ԵՒ ԱՅՍՊԷՍ ձեր արդարակշիռ և երկաթեղէն ձեռքերն անպարտելի,

Ձեր զինավառ ու կրակոտ կուրծքերէն կատաղաբար մեկնելով՝,

Դաւադրութիւնն և Ոճիրը անողորմ հարուածով մը գէտի հողը կը մխրձեն...

Ո՛հ, ի՞նչպէս մօտենալ ձեր Սարսափին, ի՞նչպէս երգել, ի՞նչպէս ջատագովել, ի՞նչպէս շեփորել զձեզ,

Դուք ինքնիշխան և գերադոյն դատաւորներդ բոլոր արիւնքերան բռնապետներուն...

Ու նոյն խի չեմ գիտեր ձեր զարհուրանքի և պակուցումի անուններն ահաւոր,

Որովհետեւ ձեր յաղթական անցքը ճշմարտապետութեան ճամբուն վրայէն,

Այնչա՛վի տրագ է, այնչա՛վի խորտակի՛չ, այնչա՛վի
կուրցնող և այնչա՛վի աւերի՛չ .

Որչա՛վի անցքը խաւարակուռ անտառները մոխրա-
ցնող վայրկենական կայծակներուն . . .

Դուք մեր տառապանքին և մեր կռիւին երկարատե-
տարիներէն ի վեր ,

Աննուաճելի պարխպները հանդիսացաք մեր քայ-
լերը կոտորող լուրը թշնամիներուն հանդէպ՝
եւ բռնակալութեան քաղաքներուն և անոնց հրա-
պարակներուն վրայ ,

Երբ մեր դիակը փողոտուելէն մեր տաք արիւնը կը
հոսոտուէր . . .

Ահաւասի՛կ որ ձեր խրոխտ հասակները միամի՛նակ և
հերոսաբար աշտարակուեցան . . .

Ձեր քայլերը մեռելապատ փողոցներուն մէջ՝ վրէ-
ժին աղաղակը գոռացուցին ,

Ձեր սուրերուն հալածանքէն բոլոր դաւաճանները
եղբայրադաւներուն հետ գերեզմանուեցան ,

Ու ձեր ճակատ ճակատի և անվեհեր ու անվախ ու
հպարտ երևումէն ,

Ծնրադիր խուժանը վատերուն՝ ձեր ոտքերուն կառ-
չելով իրենց կեանքը հայցեցին . . .

Ու դեռ երէկ, ձեր ահաբեկչի ոռմբերը մարդա-
սպաններու թափօրներ մոխրացուցին . . .

Բարբարոսներու այդ խելացնոր վսճակներուն մէջ
վար թաւալող արեգակներու նման պայթելով . . .

Այսպէս, ձեր արդարախոյզի արիւնստեւեռ լապտեր-
ները ձեր ձեռքերէն առկախ ,

Քողոր խաւարչտին և եղևոնական հոգիներուն գոց-
ուած դուռներէն ներս խուժեցիք ,

Քնչպէս Խղճմտանքը, որուն ճշմարտագէտ նայուած-
քը վախճան մըն է միայնգամայն . . .

Դուք Օրէնքը եղաք եղևոնապաշտ Չարիքին ուսե-
րուն վրայ հսկող ,

Եւ հայրենի ամէն յուղում, ամէն խռովք, ամէն
հեռ ու ամէն վրէժ ,

Ձեր նժարին մէջ կշռուեցաւ և ձեր արդարասպաս
ատեանին սեղանին վրայ յայտնուեցաւ . . .

Դուք ո՛չ զինակիցներ ունեցաք եւ ո՛չ ձեր հաւատ-
քին վրայ իշխողներ ,

Դուք, — դուք ձեր անձն էիք անսահմանօրէն եւ ձեր
արփաթեւ հոգին ,

Ձեր Ետը գերադոյ՛ց մարդուն եսն է ամէն զօրու-
թենէ գերիւլեր ,

Ձեր վճիռը ամէն վճռի մահաւճիռն է անողոք,
եւ վայ անոնց, որոնք ձեր կարմիր և մահացու կնի-
քովը կը խարանուին...

Եւ մինչեւ այսօր մեր բոլոր թշնամիները տեսան որ
ձեր վրիժաձայնը զարնուրաբերի,
Արդարութեան ձայնն էր աստուածագոյ՝ ինչպէս
ձայնը Ազատութեան,
Տեսա՛ն որ ձեր անխնայ սուրը, սուրն էր անխու-
սախելի ճակատագրին,
Տեսա՛ն որ ձեր դաշոյնները, մեղապարտ վիզերու ի
խնդիր, նորէն կը շողան,
Տեսա՛ն որ ձեր բռունցքին հարուածներուն տակ
մասնիչներուն կզակները կը կափկալին...
Տեսա՛ն որ ձեր կասկարէ գնդակները մարմինէ մար-
մինէ և ուղեղէ ուղեղ կ'անցնին...
Տեսա՛ն որ իրենց ծոծրաբներէն և սրտերէն, մեր
ծարաւի աչքերուն առջեւ, իրենց արիւնն է որ
կը ժայթքի,
Հեղեղօ՛րէն, հեղեղօ՛րէն, իրենց հեռաւոր գահա-
կալներն ու մահադէմ թաղակիրները թըր-
ջելով...

Տեսա՛ն որ իրենց ոսկորները կը ջախջախուին և
իրենց ողնաշարները կը սղոցուին,
Տեսա՛ն թէ այն գլուխները որ գիշերներով մեր ցե-
ղին անէացումը յղացան,
Տեսա՛ն, որ ձեր պղինձէ կրունկներուն զօրութեանը
տակ է որ կը խմորուին...
Տեսա՛ն որ այսպէս, քաղաքէ քաղաք եւ հրապարակէ
հրապարակ և հորիզոնէ հորիզոն,
Ձեր յանկարծական երևումը, ձեր բաղկահարու-
ածը և ձեր յարուցած խռովքն անմեկին,
Բոլոր դաւաճանները ղիականացուց, բոլոր վատակները
հողեց եւ մարդակեր ամբոխներ քարացուց...

Բայց դեռ մա՛հ պէտք է որոտանք, մա՛հ պէտք է
համասփռենք, մա՛հ պէտք է մրրկենք,
Այն ատելութեան եւ ամբարշտութեան չարաշուք
պալատներուն վրայ,
Որոնց զանգուածներուն տակ իբր հիմնաքար մեր
ցեղին մտածումը և մարմինը և հողին է որ
կը հեայ...
Որոնց որմերը մեր արլւնովն է չաղախուած և մեր
ոսկորներովը կառուցուած...

Որոնց աղբիւրները մեր անօգուտ արցունքներէն են
առատ ,

Եւ զինովութեան ու եղեռնի բաժակները ձեռքէ
ձեռք շրջող , մեր արիւնովն առլցուած ...

Մահ պէտք է համասփռենք հոն , ուր մեր ստրուկի
ծնրաղիւր պաղատանքները չի հասան .

Բայց ուր ձեր սուրբերուն բոցը մարդասպանները
սառեցուց և անոնց ակօսները դա՛նսդանքէ
կրճտել տուաւ ...

Մա՛հ այդ թաղակիր , բայց արդէն ահաբեկեալ և
կիսամուռ դահճապետներուն ,

Վասն զի , իրենք , այդ արիւնկղակ և զիւահար բռն-
նաւորները վախճանաւոր ,

Զարհուրանքով լսեցին ձեր ձայնը , ձեր բարկու-
թիւնը , ձեր ցասումը , ձեր դայրոյթն ահաւոր ...

Եւ իրենց խորտակեալ և դադաղակերպ գահերը
չարժեցան ,

Ուժանակներու գոռումէն , ինչպէս գոռումէն վեր-
կարար ուռմբերուն ,

Ձեր վերահաս երեւումը իրենց սրտերը կը մահա-
ղանգէ և իրենց ոճրագործի ուղեղները կ'ա-
րիւնէ ,

Իրենց կմախածե ձեռքերը այլեւս մահուան սարսու-
ռովն է որ կը դողդոջեն ...

Իրենց գիշերասարսափ երաշներուն մէջ ձեր անձը
իր երկաթէ քինայոյզ քայլերովն է որ կ'ար-
չաւէ ...

Եւ ահաւասիկ իրենց դարաւոր դուռները ահագ-
նարար և պատէ ի պատ կը ծեծուին ,

Եւ ահաւասիկ իրենց պատուհաններուն բոլոր փեղ-
կերը յառաջացող վտանգէն իրենց վրայ ահե-
ղութեամբ մը փակուելով՝

Դուրսէն եկող ամէն յոյս կը չքանայ իրենց համար
և խաւարին մէջ Մահն է որ անոնց հողիէն
ի վեր կը կառչի ...

Ուրեմն ոտքի՛ , նորէն ոտքի՛ , նորէն ոտքի՛ , Հայոց-
դիւնե՛ր , Դիւցազուննե՛ր , Ազատաբերներ ,
Ոտքի՛ , և օգերուն մէջ թո՛ղ ցնդին օգերուն մէջ
թո՛ղ մոխրանան ,

Մեր Դահիճներուն սա՛ պատժապարտ պալատներն ա-
րիւնաթոր ...

1905 ժրճեմ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0357707

ՀԱՅԻՆ ԱԿԻՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դիւցազնօրէն	(սպառած)	1902	Փարիզ
Հայադղիններ	Ա. Շարֆ (սպառած)	1905	ժընէվ
Հայադղիններ	Բ. Շարֆ (սպառած)	1906	ժընէվ
Հոգեվարժի և Փայտի Զանկեր	(սպառած)	1907	Փարիզ
Հայադղիններ	Գ. Շարֆ	1908	Փարիզ

Սոյն գրքերը լայնորդարար լոյս պիտի տեսնեն Պոլսոյ մէջ
Երկրորդ Տպագրութեամբ:

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ՍԷՋ ՆՆ

Սղեւամայր

Խանասորի Արամեանի

Մասնաւորի և Կեանքի Յանարման

Հայադղիններ (Վերջին Շարֆ)

Սարգսի (Տաւադրոսի)

Փարսիայ մէջ 5 դրոշմ. Խանասորի 35 կապէկ. Ամերիկայ 25 ակ.ժ.
Սարգսի և Սղեւ մայրեր 2 Երանի.

Դիւցազն թուր զրաւանահաններուն

Կեդրոնացիի՝ ԱՐՄԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՅԱՌԱՏՈՒՆ

Կ. Պոլիս Մարտոսեանի թիւ 22